

Tadeusz Niebudek, Marika Wojtowicz
AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO WE WROCŁAWIU

KOMUNIKACJA NIEWERBALNA NAUCZYCIELI WYCHOWANIA FIZYCZNEGO A OCZEKIWANIA ICH UCZNIÓW

ABSTRACT

Non-verbal communication of P.E. teachers vs. pupils' expectations

Non-verbal communication is a very important element of human contacts. A gesture can often say more than words. Such communication is also an inseparable element of the teachers' work. Pupils pay a lot of attention to all such elements as gestures, way of speaking, smiles and clothes. Pedagogic studies do not, however, teach educators-to-be what to wear in classes, whether to smile often or not, what distance to keep from the pupil, how long and where to look while listening to pupils in their charge. They learn everything while interacting in the society.

The above observations induced us to carry out studies whose main purpose was to check the level of utilization by teachers of their knowledge of non-verbal communication in the educational process, and to confront the behaviour of teachers with expectations of pupils at different levels of education. The following hypotheses of the research were proposed:

1. Pupils and students attach weight to signals of teachers.
2. Pupils prefer open attitudes of their teachers.
3. Teachers, to a lesser extent than their pupils expect, resort to smiles and visual contacts with pupils to improve the teaching process.

The study was carried out on a group of 302 pupils of lower and upper secondary schools and university students from Wrocław. The group consisted of pupils of classes 1–3 from Gymnasium No. 39, pupils of classes 1–2 from Upper Secondary School No. 12, as well as full-time freshmen of the University School of Physical Education (AWF) in Wrocław.

In this study, survey forms (questionnaires) were used. The subjects received two sets of forms: A) questions regarding the current state of non-verbal communication of P.E. teachers; B) students' expectations regarding the same non-verbal communications of teachers.

The results presented here relate to P.E. lessons at the Lower and Upper Secondary Schools along with physical classes at the University School of Physical Education (the results concerned the whole group). While presenting the questions about students' current observations regarding a specific form of non-verbal communication of teachers, we are confronting them with the respective question about their expectations.

Key words: non-verbal communication, teacher, physical education

*Nie można się nie komunikować.
Nawet jeżeli nie wypowiadasz słów,
i tak ujawniasz swoje uczucia i nastawienia*
[1, s. 59]

WPROWADZENIE

Podczas każdej rozmowy nadawca przekazuje swoje intencje za pomocą słów oraz tonu głosu, gestów, mimiki itp. Można zatem wyróżnić dwa rodzaje komunikacji interpersonalnej: komunikację werbalną i komunikację niewerbalną [2].

Komunikacja niewerbalna to całościowy proces, obejmujący u ludzi m.in. ton głosu i ruchy ciała [3]. Jest ona bardzo ważnym elementem codziennego porozumiewania się. Często gestem można przekazać więcej informacji niż słowami. Komunikacja ta jest także nieodłącznym elementem pracy nauczycieli. Gesty, sposób mówienia, uśmiech, ubiór – na wszystkie te czynniki uczniowie zwracają bardzo dużą uwagę. Studia pedagogiczne nie uczą nas, jak się ubierać na lekcję, czy często się uśmiechać, w jakiej odległości stać od ucznia, jak długo i gdzie spoglądać

podczas słuchania podopiecznych. Wszystkiego uczymy się podczas interakcji w społeczeństwie.

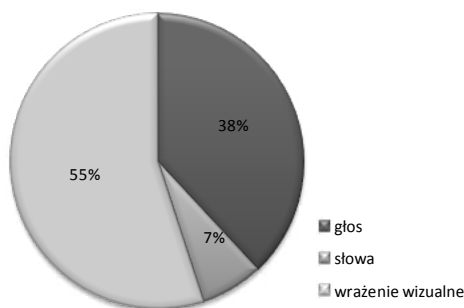
Komunikację niewerbalną wykorzystujemy do przekazywania innym ludziom naszych emocji i postaw. Jest ona także stosowana w celu podtrzymania konwersacji, jest ponadto głównym kanałem samoprezentacji [4].

„Komunikacja niewerbalna jako termin odnosi się do wszelkich form komunikacji pozajęzykowej, w której znaczenia przekazywane są za pomocą różnych znaków spoza repertuaru odnoszącego się do strukturalnych cech języków naturalnych” [5, s. 219]. Komunikacja niewerbalna nie jest zatem parajęzykiem, a jej oddziaływanie nie ma charakteru bezpośredniego przekazu. Ma jednak ogromną siłę wpływania na nasze stany emocjonalne.

O niebagatelności problemu komunikacji niewerbalnej może świadczyć rozkład znaczenia komunikacji. Według Mehrabiana (ryc. 1), słowa absorbują uwagę tylko 7% audytorium, większość – aż 55% – skupia uwagę na aspektach wizualnych mówcy: jego wyglądzie, wyrazie twarzy, gestach, języku ciała, postawie itp., 38% zainteresowanych jest głosem: czy mówca jest przekonujący, czy modulując głos, pobudza do myślenia. Warto więc zwracać uwagę na język ciała, ponieważ sygnały niewerbalne są bardziej wiarygodne niż werbalne [za: 6].

Komunikacja niewerbalna najwyraźniej przejawia się przez następujące jej formy:

- ruchy ciała i gesty w obrębie ciała (kinetyka) – służące wyrażaniu uczuć, ilustrujące wypowiedź werbalną lub ją kontrolujące,
- wyraz twarzy (mimika) – określający nastroj danej osoby, a poprzez zależ-

Ryc. 1. Oddziaływanie mówcy na audytorium według Mehrabiana [za: 6, s. 18]

ności między częściami twarzy (brwi, usta, oczy, czoło) także aktualny stan emocjonalny,

- zależności przestrzenne (proksemika)
- odległość między uczestnikami komunikacji pozwalającą regulować wzajemne relacje lub je przedstawiać [1].

Kompilacje powyższych form odgrywają wielką rolę w powstawaniu wrażeń ciepła i zimna, tak istotnych w procesie dydaktycznym (ryc. 2).

Kolejnymi składowymi dydaktycznej komunikacji niewerbalnej są właściwości głosu, np. intonacja, akcentowanie, barwa głosu, szybkość mówienia i jego rytm, wysokość głosu [8], co ilustruje hierarchia siły kontroli przedstawiona na ryc. 3.

W powyższym układzie Kurcz przedstawia zachowania człowieka od najbardziej kontrolowanych do najbardziej „nieszczęśliwych”. Autorka uważa, że najtrudniej jest panować nad własnym głosem (jego siłą, intonacją, drżeniem, szybkością mówienia) – to właśnie głos nas zdradza w różnych życiowych sytuacjach. Trudno jest także opano-

Osoba zimna

- Zimne spojrzenie w bok, w górę
- Szyderczy uśmiech
- Dystans
- Ukryte ziewanie
- Marszczenie brwi
- Odsuwanie się od rozmówcy
- Sztywność, blokady ciała
- Nieruchomość
- Nerwowe stukanie palcami, nogą

Osoba ciepła

- Spojrzenie prosto w oczy
- Dotykanie rąk, ramion rozmówcy
- Częste uśmiechy
- Pochylenie ku rozmówcy
- Otwarta pozycja ciała
- Potwierdzające ruchy głowy
- Łagodna gestykulacja

Ryc. 2. Zestaw sygnałów prowadzących do wrażeń ciepła i zimna według Knapp [za: 7, s. 207]

Werbalne – językowe
Mimika twarzy
Ciało – Ręce – Nogi – Stopy
Właściwości głosu

Ryc. 3. Hierarchia siły kontroli według Brown
[za: 5, s. 505]

wać kinetykę ciała, nieco łatwiej przychodzi nam kontrola wyrazu twarzy, ale najlepiej radzimy sobie z komunikatami werbalnymi [5].

„Kontakt wzrokowy, ukierunkowanie ciała, sposób użytkowania przestrzeni interpersonalnej służą regulacji i strukturalizacji relacji społecznych. Szereg wyrazów mimicznych i pantomimicznych zastępuje komunikat werbalny. Komunikacja niewerbalna dostarcza kontekstu, w ramach którego dokonuje się interpretacja komunikatów werbalnych” [9, s. 78].

Przygotowanie kandydatów na nauczycieli do świadomego i kontrolowanego wykorzystania komunikacji niewerbalnej w celu zwiększenia własnej skuteczności dydaktycznej wydaje się zatem nakazem chwili. W procesie edukacyjnym uczestniczy bowiem cała osobowość nauczyciela, całe jego osobiste doświadczenie, jego stosunek do rzeczywistości, a także poziom jego wewnętrznego rozwoju. Osobowość nauczyciela jest więc odzwierciedlona w komunikacji niewerbalnej, która ma bardzo duże znaczenie dla klimatu społecznego klasy szkolnej. Niewerbalne komunikowanie się oznacza zarówno pozasemantyczne cechy języka, jak i cechy zachowania ludzkiego, które mogą być interpretowane za pomocą symboli słownych.

Za najistotniejsze w procesie edukacji uznaje się:

- wygląd zewnętrzny,
- kinetykę (poruszanie się po klasie, mimika, gestykulacja),
- cechy języka mówionego (ogólne cechy operowania językiem i ekspresja słowna) [10].

„Komunikacja niewerbalna nauczycieli ma decydujące znaczenie dla jakości i efektywności procesu edukacyjnego. Dzieci «odbierają» całą osobowość nauczyciela. Nauczyciel natomiast wyraża siebie przede wszystkim w komunikacji niewerbalnej (...). Dzieci są wrażliwymi i spostrzegawczymi odbiorcami komunikatów nadawanych przez nauczy-

ciela. Te komunikaty są przez nie odbierane intuicyjnie, a także intuicyjnie interpretowane i mają istotny wpływ na samopoczucie dziecka w zespole klasowym, co ma istotne znaczenie dla aktywności na lekcji” [10, s. 132].

Niewerbalna komunikacja interpersonalna ma także istotne walory terapeutyczne. Przez terapię w sensie psychicznym rozumimy sposób rozładowania wewnętrznych konfliktów i napięć emocjonalnych dzieci. Walory terapeutyczne sprowadzają się do tworzenia w zespole klasowym atmosfery życzliwości, m.in. poprzez gesty, zachowania, uśmiech, akceptację dla wysiłku dzieci i ich dążeń. Tylko klimat społeczny, który tworzy swoista komunikacja werbalna i niewerbalna, ma wpływ na rozwój twórczej aktywności dzieci, a co za tym idzie – na osiągnięcie coraz wyższych wyników edukacyjnych [10].

CEL BADAŃ

Powyższe spostrzeżenia skłoniły autorów do podjęcia badań, których głównym celem była chęć sprawdzenia poziomu wykorzystania przez nauczycieli wiedzy o komunikacji niewerbalnej w procesie edukacyjnym i skonfrontowanie zachowań nauczycielskich z oczekiwaniami uczniów na różnych poziomach kształcenia.

Przyjęto następujące hipotezy badawcze:

1. Uczniowie, studenci przykładają wagę do sygnałów nauczycieli.
2. Uczniowie preferują postawy otwarte swoich nauczycieli.
3. Nauczyciele, rzadziej niż tego oczekują uczniowie, wykorzystują uśmiech i kontakt wzrokowy z podopiecznymi w celu poprawy procesu dydaktycznego.

MATERIAŁ I METODY BADAŃ

Materiałem badawczym była grupa 302 uczniów gimnazjum, liceum oraz studentów z Wrocławia. W grupie badanej znajdowali się uczniowie klas I–III Gimnazjum nr 39, uczniowie I i II klas Liceum Ogólnokształcącego nr 12 oraz studenci studiów sta-

cjonarnych I roku Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu. Badani uczestniczyli w ankiecie dobrowolnie.

W prezentowanych badaniach posłużono się ankietą – narzędziem niezastąpionym w badaniach środowiskowych, poznawaniu cech zbiorowości, faktów, opinii o zdarzeniach czy danych liczbowych [11]. Badani otrzymywali dwa zestawy ankiet: A – które pytania dotyczyły aktualnego stanu komunikacji niewerbalnej nauczycieli wf. oraz B – w której uczniowie i studenci odpowiadali na pytania dotyczące ich oczekiwań odnoszących się do tych samych komunikatów niewerbalnych nauczycieli i wykładowców. Pytania w obu ankietach miały w większości charakter zamknięty, pojawiały się także pytania półotwarte i otwarte. Ponadto w wielu pytaniach istniała możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi. Pytań dotyczących lekcji wf. i zajęć ruchowych było 24 (15 odnoszących się do stanu obecnego i 9 związanych z oczekiwaniami uczniów i studentów). Ankieta była dobrowolna i anonimowa, uczniowie zaznaczali płeć oraz podawali numer klasy i rok studiów (bez oznaczeń literowych klas i grup).

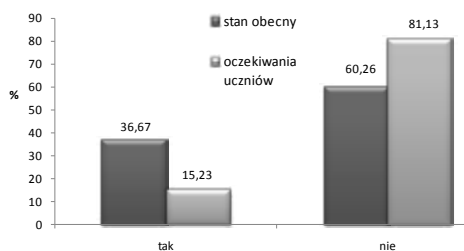
Badania odbyły się w maju, czerwcu, październiku i listopadzie 2007 r. i objęły szeroki zakres form komunikacji niewerbalnej nauczycieli wf. W niniejszej pracy autorzy skoncentrowali się na uogólnionych wynikach wybranych cech kinetycznych – najbardziej pierwotnych dla człowieka. Pozostałe dane zostaną przedstawione w miarę kolejnych możliwości edytorskich i wydawniczych.

WYNIKI

Zaprezentowane tutaj wyniki dotyczą lekcji wf. w gimnazjum i liceum oraz zajęć ruchowych na AWF (odnoszą się one do całej zbiorowości). Pytanie o spostrzeżenia uczniów na temat określonej formy komunikacji niewerbalnej nauczycieli konfrontowane jest z pytaniem o oczekiwania uczniów w tym zakresie.

1. Postawa ciała nauczyciela w czasie lekcji wf.

1A. Czy podczas zwracania się do grupy na zajęciach praktycznych prowadzący często trzyma ręce za plecami?

Ryc. 4. Postawa ciała nauczyciela na lekcji wf. – stan obecny a oczekiwania grupy badanych uczniów i studentów

1B. Czy uważasz, że nauczyciel na lekcji wf. powinien trzymać ręce za plecami podczas prowadzenia zajęć?

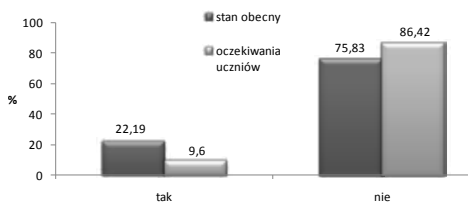
Z badań wynika, że 60,26% nauczycieli nie trzyma rąk za plecami, natomiast 36,67% ankietowanych twierdzi, że prowadzący ma taką postawę. Zdecydowana większość uczniów i studentów (81,13%) uważa, że prowadzący nie powinien trzymać rąk za plecami podczas prowadzenia zajęć, a 15,23% jest przeciwnego zdania (ryc. 4). Podobnie jak w przypadku innych zajęć, większość prowadzących ma postawę otwartą, o nastawieniu pozytywnym. Ręce powinny być widoczne, ramiona otwarte, budzące zaufanie [12]. Osoba, która domaga się szacunku dla siebie, stoi wyprostowana, z wypiętą pierśią, wyprostowanymi ramionami [4].

2. Bariery ramion nauczyciela wf.

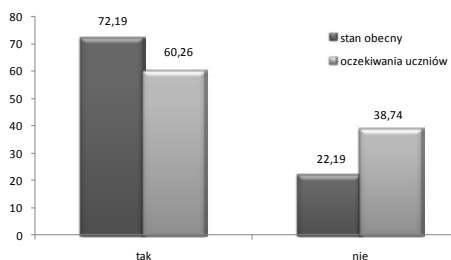
2A. Czy Twojemu prowadzącemu często zdarza się trzymać ramiona skrzyżowane na klatce piersiowej?

2B. Czy nauczyciel wf. powinien trzymać ręce skrzyżowane na klatce piersiowej?

Z przedstawionych badań wynika, że 22,19% nauczycieli, częściej niż oczekują tego uczniowie (9,6%), krzyżuje ręce na klatce piersiowej. Pease uważa, że ręce skrzyżowane na klatce piersiowej wyrażają próbę „schowania się” przed niesprzyjającą sytuacją, ponadto niemal na całym świecie jest to gest sygnalizujący postawę defensywną lub negatywną [3]. Większość prowadzących (75,83%) nie krzyżuje rąk na klatce piersiowej, nie tworząc tym samym bariery ochronnej. Takiej postawy oczekuje od nich 86,42% uczniów i studentów (ryc. 5). Nauczycielom tym udaje się nawiązać kontakt

Ryc. 5. Bariery ramion nauczyciela na lekcji wf. – stan obecny a oczekiwania grupy badanych uczniów i studentów

Ryc. 6. Ruchy głową nauczyciela wf. – stan obecny a oczekiwania grupy badanych uczniów i studentów

z uczniami, ponadto uczniowie chętniej zgadzają się z tym, co słyszą [3].

3. Ruchy głową nauczyciela wf.

3A. Czy prowadzący podczas lekcji używa gestów typu: potakiwanie, kiwanie głową?

3B. Czy według Ciebie gesty nauczyciela wf. typu: potakiwanie, kiwanie głową są przydatne podczas prowadzenia lekcji?

Wyniki badań wskazują, że 72,19% prowadzących używa podczas zajęć gestów typu: potakiwanie, kiwanie głową, marszczenie brwi i 60,26% uczniów i studentów oczekuje takiego zachowania od prowadzących. Natomiast 22,19% nauczycieli nie używa takich gestów w procesie nauczania-uczenia się, takiego zachowania domaga się 38,74% badanych (ryc. 6).

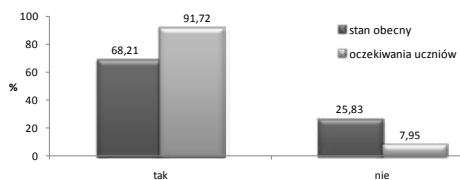
4. Ruchy mimiczne ust (uśmiech na twarzy) nauczyciela wf.

4A. Czy Twój nauczyciel często się uśmiecha?

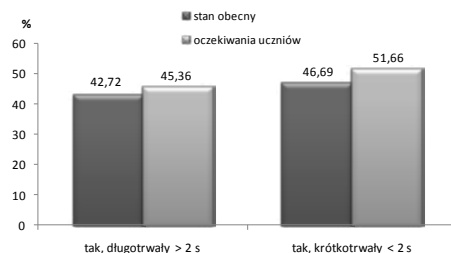
4B. Czy uśmiech nauczyciela wf. podczas zajęć jest ważny?

Z badań wynika, że 68,21% nauczycieli towarzyszy na zajęciach ruchowych uśmiech, natomiast 25,83% nie uśmiecha się wcale lub uśmiecha się rzadko podczas prowadzenia zajęć. Jeśli chodzi o oczekiwania uczniów, to 91,72% chciałoby, aby nauczyciel uśmiechał się podczas zajęć, a 7,95% jest temu przeciwnie (ryc. 7).

Retter uważa, że uprzejmość przejawia się w komunikacji międzyludzkiej na całym świecie w ten sam sposób: poprzez uśmiech. Jest on sygnałem do gotowości nawiązywania kontaktów, a także akceptowania innych [13]. Najłatwiejszą drogą zintensyfikowania atrakcyjności fizycznej jest po prostu uśmiechanie się [4]. Dlatego tak wielu uczniów oczekuje tego od prowadzących zajęcia.

Ryc. 7. Uśmiech nauczyciela na lekcjach wf. i zajęciach ruchowych – stan obecny a oczekiwania grupy badanych uczniów i studentów

Ryc. 8. Kontakt wzrokowy nauczyciela wf. z uczniami i studentami – stan obecny a oczekiwania grupy badanych uczniów i studentów

Uśmiech to samodzielna forma. Sygnalizuje on: uprzejmość, ustępliwość, otwartość i oddanie. Uśmiech ma fundamentalne znaczenie dla wszystkich procesów komunikacji ukierunkowanej na porozumienie [13].

5. Kontakt wzrokowy nauczyciela wf. z uczniami podczas zajęć.

5A. Czy podczas wypowiedzi prowadzący nawiązuje kontakt wzrokowy z osobami z grupy?

5B. Czy Twój nauczyciel powinien utrzymywać długotrwały czy krótkotrwały kontakt wzrokowy z osobami z grupy?

Wyniki pokazują, że oczekiwania uczniów i studentów są zbliżone do stanu obec-

nego – w przypadku kontaktu długotrwałego (powyżej 2 sekund) stan obecny to 42,72%, natomiast oczekiwania uczniów 45,36%. Krótkotrwały kontakt wzrokowy (poniżej 2 sekund) preferuje 51,66% uczniów i studentów, podczas gdy stan obecny wynosi 46,69%. Z badań wynika także, że pozostali nauczyciele nie utrzymują kontaktu wzrokowego z uczniami i studentami podczas wypowiedzi. W tym czasie mają wzrok opuszczony w dół lub spoglądają na inne przedmioty (ryc. 8).

Podczas zajęć ruchowych kontakt wzrokowy prowadzącego z podopiecznymi jest niezbędny dla prawidłowego funkcjonowania komunikacji. Patrzenie na rozmówcę jest sygnałem dla osoby, na którą się spogląda, a jednocześnie kanałem dla osoby, która spogląda. Wiąże się to z modelem umiejętności społecznej, ponieważ wzrok jest głównym kanałem odbioru sprzężenia zwrotnego. Kontakt wzrokowy jest nieprzyjemny i kłopotliwy, jeżeli jest zbyt częsty lub trwa zbyt długo [4]. Unikanie kontaktu wzrokowego może wyrażać nieszczerłość lub depresję, natomiast nawiązanie kontaktu wzrokowego z rozmówcą jest oznaką sympatii i przyjaznej postawy [14]. Nęcki sądzi, że unikanie wzroku rozmówcy i odwracanie własnego wzroku jest sygnałem blokady komunikacyjnej i łączy się z uczuciem nieżyczliwości, antypatii lub obojętności. Długie spojrzenia natomiast budzą wrażenie przyjacielskiej rozmowy, pozytywnego stosunku do kontaktu [7]. Im dłuższe spojrzenia, tym więcej sympatii w danej relacji. Podobnie twierdzi Birkenbihl: „(...) jeżeli istnieje kontakt wzrokowy, możemy założyć, że komunikacja przebiega dobrze” [8, s. 113]. Ponadto dzięki kontaktowi wzrokowemu można wiele się dowiedzieć. Gdy ktoś patrzy nam prosto w oczy, możemy wnioskować, że jest w stosunku do nas otwarty i asertywny [14].

WNIOSKI

Istnieje duże zainteresowanie uczniów i studentów sygnałami niewerbalnymi. Uczniowie odpowiedzieli na wszystkie pytania dotyczące komunikatów niewerbalnych wysyłanych przez nauczycieli, a także udzielili

odpowiedzi na pytania dotyczące ich oczekiwania odnoszących się do języka ciała nauczycieli. Tylko nieliczne osoby w wybranych pytaniach nie udzieliły odpowiedzi.

Najbardziej wyraźną różnicę między stanem komunikacji niewerbalnej nauczycieli a oczekiwaniami uczniów zaobserwowano w zakresie kinetyki kończyn górnych (pytania 1 i 2).

Największą wrażliwość na formy komunikacji niewerbalnej nauczycieli uczniowie wykazali w zakresie pojęcia „uśmiech” (pytanie 4), wyraźnie preferując pogodną twarz swoich prowadzących.

Nie zaobserwowano większych różnic między postępowaniem nauczycieli a oczekiwaniami uczniów w zakresie kontaktu wzrokowego na lekcji wf.

BIBLIOGRAFIA

- [1] McKay M., Davis M., Fanning P., Sztuka skutecznego porozumiewania się, GWP, Gdańsk 2004.
- [2] Kowalska G., Kompetencje nauczyciela warunkujące efektywną komunikację interpersonalną w procesie edukacyjnym, *Edukacja*, 2000, 3, 32–51.
- [3] Pease A., Mowa ciała. Jak odczytywać myśli innych ludzi z ich gestów, Jedność, Kielce 2003.
- [4] Argyle M., Psychologia stosunków międzyludzkich, PWN, Warszawa 1999.
- [5] Kurcz I., Psychologia języka i komunikacji, Scholar, Warszawa 2005.
- [6] Stuart C., Sztuka przemawiania i prezentacji, Książka i Wiedza, Warszawa 2002.
- [7] Nęcki Z., Komunikacja międzyludzka, Antykwa, Kraków 2000.
- [8] Birkenbihl V.F., Komunikacja niewerbalna. Sygnały ciała. Podstawy komunikacji niewerbalnej dla trenerów i ludzi sukcesu, Astrum, Wrocław 1998.
- [9] Domachowski W., Kowalik S., Mikulska J., Z zagadnień psychologii społecznej, PWN, Warszawa 1984.
- [10] Więtkowski R., Pedagogiczne i terapeutyczne walory komunikacji werbalnej i niewerbalnej nauczycieli w procesie edukacyjnym, *Życie Szkoły*, 1997, 3, 131–133.
- [11] Pilch T., Suchodolski B., Metodologia pedagogicznych badań środowiskowych, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1970.
- [12] Thiel E., Mowa ciała zdradza więcej niż tysiąc słów, Astrum, Wrocław 2001.
- [13] Retter H., Komunikacja codzienna w pedagogice, GWP, Gdańsk 2005.
- [14] Rathus S., Psychologia współczesna. Lepiej, więcej, przystępniej, GWP, Gdańsk 2004.